

A 2019-ben alapításának ötödik évfordulóját ünneplő VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár ötödik évkönyve – az eddigi szokásokhoz híven – az intézmény tudományos munkatársai, levéltárosai, valamint „külsős” kollégák tollából származó, a magyartörténelem 1867 és 1994 közötti vitatott kérdéseiről, izgalmas eseményeiről és személyiségeiről szóló tanulmányokban számol be legújabb kutatási eredményeiről. A korábbi gyakorlatot követve angol és német nyelvű összefoglaló, illetve a földrajzi és a személynevek mutatója egészíti ki a remélhetően sokak érdeklődését kiváltó kötetet.

**MAGYAR
NAPLÓ**

Ára: 3000 Ft

VERITAS ÉVKÖNYV 2018

VERITAS ÉVKÖNYV

2018 ANNUAL JAHRBUCH

TARTALOM

Schwarczwölde Ádám: Generációkon átívelő építkezés. Széll Kálmán útja a siker kapujáig	7
Hermann Róbert: Egy tanulságos névsor – Görgei Artúr honvédtábornok rehabilitációs okmányának aláírói 1884-ben	23
Kárbí Ákos: Wekerle Sándor és a valutareform folytatása a Szapáry-kormány korai időszakában	45
Lajtai L. László: A politikai nemzetfogalom érvényre juttatása és a dualizmus kori történelemtankönyvek tartalmi áthangolódása	65
Ligeti Dávid: A preventív háború apostola. Franz Conrad von Hötzendorf tábornok a Monarchia Vezérkarának élén (1906–1911)	79
Anka László: Két „politológus” vitája: Tisza István és Jászi Oszkár a választójogról	95
Varga Ágnes: Milotay István és az Új Nemzedék (1913–1919)	111
Gali Máté: Csehszlovák–magyar határtárgyalások és a Bartha–Hodža-egyezmény	131
Hollósi Gábor: Büntetőrendelkezések a Horthy-korszak választási jogszabályaiban	147
Kissné Bognár Krisztina: A Színművészeti Akadémia a két világháború között	163
Kovács Kálmán Árpád: A fajelmélet, a náci ideológia és a magyar református közvélemény 1932–1936-ban	181
Joó András : „... én a szürke ismeretlenségben, mint egy kalózhajó tengődöm” – Szemelvények Hollósi Sándor, a fordultatos életű újságíró és Wettstein János diplomata 1944. évi levélváltásaiból	199
Oroszné Takács Katalin – Orosz László: „Jó tanács néhány könnyezőnek.” A Veszprém megyei svábok kitelepítésének előkészítése a helyi sajtóban (1945–1946)	221

Kiss Dávid: A Magyar Kommunista Párt Rendező Gárdájának története 1946–1947	237
Miklós Péter – Tóth Eszter Zsófia: „A keresztény ember nemcsak a saját személyes üdvösségén köteles munkálkodni, hanem részt kell vennie a társadalom megváltásának művében”	249
Glaub Krisztián István: Egy felelőssé tett ÁVH tiszt, Faludi Ervin a dokumentumok tükrében	263
Farkas Judit Antónia: „Elmondták cikkeikben, amit elmondhattak, a többit elhallgatták”	277
Rácz János: Adalékok az amerikai magyar emigráció és a Szent Korona hazatérésének történetéhez	293
Gecsényi Patrícia: Modellkísérlet a két világrendszer határán	311
Dévavári Zoltán: A délszláv háború és a magyar gazdaságpolitika (1991–1993)	327
Sáringner János: A gazdaság-, a vállalati és az üzleti diplomácia néhány vonása	341
Noszkó-Horváth Mihály: A szovjet kényszermunka intézménye a magyar kárpótlási jogszabályok tükrében és a vonatkozó kárpótlási iratok	353
Resumes	373
Zusammenfassungen	403
Névmutató	437
Földrajzi nevek mutatója	453

„JÓ TANÁCS NÉHÁNY KÖNNYEZŐNEK.” A VESZPRÉM MEGYEI SVÁBOK KITELEPÍTÉSÉNEK ELŐKÉSZÍTÉSE A HELYI SAJTÓBAN (1945–1946)

1910-ben a történeti (az enyingi járást még birtokló, ám a balatonfüredi, a tapolcai és a sümegi járást még nem megszerző) Veszprém megye 229 776 lakosából 29 283 fő vallotta magát német anyanyelvűnek.¹ A megye két nagyobb – jogállását tekintve rendezett tanácsú – városa, az akkor még népesebb Pápa, valamint Veszprém (mindkettőben elhanyagolhatóan alacsony részarányban éltek csak németek) mellett öt járásban 182 községet találunk, amelyek mintegy negyedében többséget alkotott a németajkú lakosság. A II. világháborút követően alapvető változások álltak be a megye etnikai összetételében, minthogy azonban sem az elcsatolt, sem pedig az érkező járások² nemzetiségi összetétele ezt nem indokolta (hisz a rendezések révén érintett járásokban töredék százalékokban volt csak jelen a németiség), máshol, a világháborút követő etnikai tisztogatásban kell keresnünk e változás okát.

Az oszmán hódoltság korában épp a két birodalom határán ütközőzóna szerepbe kényszerült, s emiatt komoly demográfiai veszteségeket szenvedett megye szervezett újranépesítésére a Rákóczi-szabadságharcot követően került sor. A döntően magánföldesúri akciók – a legnagyobb földesurak: az Esterházyak, Zichy, a veszprémi püspökök, valamint kisebb világi és egyházi birtokosok – révén jelentős tömegű német kolonista érkezett, ily módon már a 18. század végére 43 szín-német és 7 egyes lakosságú telepes falu keletkezett.³ Közismert szorgalmuk folytán hamar takaros községeket és virágzó környezetet varázsoltak maguk köré, a környező falvak eltérő (döntően persze magyar, valamint némi szlovák) ajkú lakosságával pedig bármily súrlódásnak, nemzetiségi torzalkodásnak nincs nyoma. A békés szimbiózis során asszimilációjuk a 19. század végére felgyorsult: az I. világháború idejére lénye-

¹ *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása*. Budapest, Athenaeum, 1912. 76–77.

² A megye területi és egyéb igazgatási változásai kapcsán ld. FEJES Imre: *Veszprém megye közigazgatási beosztásai és tanácsai vezetői (1945–) 1950–1981*. Veszprém, VeML, 1982.

³ Vö. HUDI József: A Veszprém megyei németek be- és kitelepítése. In: Uő. (szerk.): *Előadások a Veszprém megyei németek történetéről (1946–1948) [Konferenciakötet]*. Veszprém, Megyei Német Önkormányzat, 1997. 56–60., 53. – Ld. még (történeti megye-monográfia híján) ILA Bálint–KOVACSICS József: *Veszprém megye helytörténeti lexikona [I.]*. Budapest, Akadémiai, 1964. 54–55. [A II. kötet, az új járásokkal, 1988.]

gében kétnyelvűvé váltak. Politikailag, különösképp ideértve a nemzetiségi politizálást, passzívak voltak; nem tartoztak a népi öntudat felélesztésében élen járó – hozzájuk képest összehasonlíthatatlanul homogénebb – német településterületek közé.

Az 1924-ben életre hívott, az állam iránt lojális, alapvetően csak a kulturális jogok megóvásán őrködő német nemzetiségi szervezet (UDV) Veszprém megyében is az anyanyelvi oktatás hozzáféréseinek biztosítását tekintette legfőbb prioritásának. A kétnyelvűség fenntartását saját boldogulása okán is óhajtó német közösség azonban – leképezve az országos tendenciát – a megyében is inkább a vegyes rendszerű népiskolai oktatás mellett tartott ki. A kormány által az I. bécsi döntést követően (1938) legálisan működni engedett, majd a II. bécsi döntés után (1940) a hazai németiség kizárólagos képviselőül elfogadott Volksbund a magyarbarátnak bélyegzett elődszervezethez képest az asszimiláció radikális visszafordítására, nyílt disszimilációra törekedett. A külföldről támogatott német népiségi agitáció a 30-as évek közepén még csekély térhódításra volt képes a megyében,⁴ ám a magyarbarát népművelődési egyesület gyöngye megyei befolyását tovább csökkentette, hogy sorra hódította el helyi csoportjait a Basch-szárny,⁵ amely majd a további helyi szervezetek alapítását tiltó moratórium feloldásával – 1940 nyarán-őszén – Veszprém megyében is hozzákezdett a Volksbund-csoportok megszervezéséhez.⁶

A német nemzetiség kontra magyar hazafiság kérdésében – 1945 előtt és után is – perdöntő kritériumként értelmezett 1941. évi népszámlálás, amely az állampatrióta és a völkisch gondolat képviselőinek megdolgozási kísérleteitől színezve felfokozott hangulatban zajlott,⁷ végül nem igazolta a megyei közigazgatás által prognosztizált – a német identitás vállalását akár 80%-ot is elérhetőre tevő⁸ – várakozásokat. A németek által lakott községekből 29-ben vallotta magát a lakosok több mint 50%-a német anyanyelvűnek, és csak 10 olyan akadt, ahol a válaszadók látványos többsége

⁴ Propagandatevékenységről a megye hét települése kapcsán (Ajkarendek, Bakonygyirót, Herend, Nagyesztergár, Olaszfalu, Porva, Tótvázsony) volt tudomás. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL OL), K 28, Miniszterelnökség, Nemzetiségi és Kisebbségvédelmi Osztály iratai, 216-1935-16334. [MNL, Veszprém Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL, VeML), Mikrofilmtár 77. tek.] Jelentés a német nemzeti kisebbség társadalmi és kulturális viszonyairól, 1934-ben.

⁵ MNL OL, K 149, Belügyminisztérium, rezervált iratok, 1939-8-5725 (14884). [MNL, VeML, Mikrofilmtár 170. tek.] Veszprém megye főispánja 1939. október 10-i jelentése a belügyminiszterhez.

⁶ Az első helyi csoportok a megyében: Hidegkút (1940. június 12.), Tüskevár (július 6.), Bakonyjákó és Városlód (augusztus 4), Ajkarendek (szeptember 1.), Kislód, Nagy- és Kisganna (szeptember 22.). Vö. HIDEKGUTI Mihály–HUDI József: *Hidegkút története*. Veszprém, VeML, 1987. 204.

⁷ TILKOVSKY Lóránt: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből, 1919–1989*. Budapest, Kosuth, 1989. 125–130

⁸ MNL OL, K 149, 1941-5-5988. [MNL, VeML, Mikrofilmtár 170. tek.] Főispáni jelentés a VDU népszámlálással kapcsolatos tevékenységről.

(legalább 80%-a; a csúcstartó itt Ganna 97%-kal) vallott német anyanyelvet.⁹ Az ekkor 266 865 fős népességű megyében összességében 26 519 német anyanyelvű lakost regisztráltak¹⁰ (9,9 %-ot, az 1910-es 12,7%-hoz képest). Új elemként a hazai népszámlálások történetében ezúttal az anyanyelv mellett a nemzetiségre is külön rákérdeztek, épp azért, hogy – Teleki Pál miniszterelnök kérésére – az eredendően magunkkal hozott anyanyelv regisztrálása mellett lehetőség nyíljon a választott identitás kinyilvánítására is. A később a magyar illetve a német oldalra „optálás” lakmuszpapírként tekintett nemzetiségi rubrikában a magyar identitás felvállalása tekintetében az (asszimilációs hajlandóságot éppúgy látványosan tükröző) országos eredményeket is felülmúló adatokat produkált Veszprém megye. A főttebb jelzett anyanyelvi bevallóknak csak alig több mint fele (14 393 fő; 54,3%) vallotta magát nemzetiségileg is németnek,¹¹ sokkal kevesebben tehát az országos (63,6%-nyi) nemzetiségi önbevallásnál. Mindez aligha sugall hazafiatlan magatartást a megye németajkú népessége tekintetében, mint ahogyan az sem, hogy a központi iniciatívára a baranyai–tolnai régióból elinduló Volksbund-ellenes Hűségmozgalom is képes volt tagszervezetek révén megkapaszkodni a megyében.¹²

A hazai németiség alapvetően patrióta irányultsága a nemzetiszocialista befolyás idején sem változott érdemben, így a németajkúak nagy tömegei – köztük veszprémi társaik is – úgy érezték, hogy nincs mitől tartaniuk az összeomlást követően sem. Aligha véletlen, hogy milyen kevés sváb családot tudott megmozgatni 1944 őszén Weibgen SS-ezredes áttelepítési-evakuálási különítménye: Veszprém megyéből mindössze 2602 főt voltak képesek a frontvonal közeledtével menekülésre ösztönözni (sőt olykor kényszeríteni).¹³

Annál kijózanítóbban hatottak 1944 végétől kezdődően a hazai németiséget az ország lakosságához viszonyított arányánál jóval nagyobb mértékben érintő atrocitások.¹⁴ Mindez jól látható összefüggésben állt azzal, hogy a világháborús összeomlással párhuzamosan – ahogy más államokban is történt – a nemzeti önfelmentés

⁹ KOVACSICS József: Veszprém megye településhálózata és a falvak etnikai képe. *Statistikai Szemle*, 1987/6. 573–586., 583.

¹⁰ *A Magyarországi németek kitelepítése és az 1941. évi népszámlálás*. Budapest, KSH, 2004. 279.

¹¹ Uo.

¹² HIDEKGUTI–HUDI, 1987. 209–212.

¹³ MNL, VeML, XXI.1.a. Veszprém vármegye főispánjának iratai. 85/1945. A községi körjegyzők jelentései az 1945. május 1-ig Németországba kivitt németekről és leventékről.

¹⁴ A témára vonatkozó kutatások legfrissebb eredményeként nemrégiben látott napvilágot – a történeti kontextus szemléletes megrajzolása és egy kitűnő kutatástörténeti áttekintés kíséretében – Tóth Ágnes monumentális és a hasonló igényű vállalkozásoknak módszertanilag is mintául szolgáló (kétnyelvű) forráskötete: *Dokumentumok a magyarországi németiség történetéhez 1944–1953*. Szerk. TÓTH Ágnes. Budapest, Argumentum, 2018.

pszichózisa kifejezetten a németiségre tolta át a felelősséget. Az új rezsim által föl-vett – Gerhard Seewann szavaival – „mintagyerek-szerep” ugyanis nemcsak a letűnt korszak vezérlő eszméivel történő végleges leszámolást, de a Németországgal való szövetség letéteményesének és egyben „Hitler szálláscsinálóinak” is tekintett hazai németiséggel való szakítást is magában foglalta.¹⁵ A szovjetek által megszállt országokban a német kisebbségek „ötödik hadoszlopként” történő megbélyegzéséhez a társadalmi és politikai átalakulás is megfelelő légkört készített elő.

Itthon a front átvonulásával a politika alakítása a Függetlenségi Frontban tömörült pártok kezébe került, közülük is kiemelkedő jelentőségre tettek szert az illegalitásból kilépő baloldali pártok. A nemzetiségi kérdés kapcsán – minket most szűkebben ez érdekel – demokratikus elveket, s az erősen németellenes hangulatban legalább valamelyest méltányos elbánást csak a kiscgazdák, a szocdemek és a polgári demokraták hangoztattak, nyilván összefüggésben azzal, hogy az érintett nemzetiségi társadalom paraszti, munkás, illetve értelmiségi rétegei jórészt épp az ő politikai bázisukat gyarapították. Két másik szövetségesük közül a népi írók által fémjelzett Nemzeti Parasztpárt (hangos türelmetlenséggel párosulva) csakis a magyar etnikum védelmére, sőt „helyzetbe hozására” koncentrált, a hazai németiséghez pedig kifejezett gyűlölettel viszonyult, míg a kommunisták egyértelműen a szovjet nemzetiségpolitikai szemlélet talajára helyezkedtek, s adaptálták azt a gyakorlatot, hogy a Szovjetunióban egyes népcsoportok egészével szemben támasztottak kollektív felelősséget, így azok – bűnössé nyilvánítva – védtelenek voltak az atrocitásokkal szemben.¹⁶ E diszkriminatív nemzetiségpolitika, s kimondottan a németiség kálváriája (elhurcolása, elűzése, kitelepítése) mégsem írható csakis a kommunista presszió számlájára. A megszülető új államberendezkedés számos egyéb körülménytől szorongatva terelődött e káros mederbe.

Itt van mindjárt a földkérdés: a programba vett földreform a jogos földigénylők hatalmas tömegeinek kielégítésére kevésnek bizonyult. Kapóra jött tehát a földalap szélesítésére e gyalázatos, de remek lehetőség: a német földek elkobzása. 1945 tavaszán a földosztásról szóló kormányrendeletben az szerepel, hogy „teljes egészében és nagyságra való tekintet nélkül el kell kobozni a hazaárulók, a nyilas, nemzetiszocialista és egyéb fasiszta vezetők, a Volksbund-tagok, továbbá a háborús és népellenes

¹⁵ Vö. SEEWANN, Gerhard: Das Ungarndeutschtum 1918–1988. In: Uő.: *Ungarndeutsche und Ethnopolitik. Ausgewählte Aufsätze*. Budapest, Osiris–MTA KM–Magyarországi Németek Országos Önkormányzata, 2000. 107–128., 118.

¹⁶ TILKOVSKY Lóránt: A kitelepítés és következményei. In: Uő.: *Német nemzetiség – magyar hazafiság. Tanulmányok a magyarországi németiség történetéből*. Pécs, JPTE TK, 1997. 157–162., 157.

bűnösök földbirtokait”.¹⁷ Égető volt továbbá a belső telepítési problémák megjelenése is: az 1945. január 20-i fegyverszüneti egyezmény értelmében ismét a szomszéd államokhoz kerültek az 1938 és 1941 között Magyarországhoz visszacsatolt területek. Emiatt magyar menekültek tömege zúdult át a határon, s ott voltak még az 1941-ben Bácskában letelepített, ám most Tito elől elmenekült bukovinai csángók is (kb. 15 ezren): 1945 tavaszán nekik is helyet kellett szorítani.¹⁸ Külpolitikailag még égetőbb problémát jelentettek Beneš¹⁹ közismert dekrétumai, melyek konkrét intézkedéseket foganatosítottak az 1945. április 5-én meghirdetett kassai programmal összefüggésben a szlovákiai magyarság jogfosztására és elűzésére. Az ottani németekhez hasonló kitelepítésüket meggátolta ugyan a potsdami határozat,²⁰ megvédésükre azonban – 1946 februárjában – el kellett fogadni a kizsartolt lakosságcseré egyezményt (újabb 100 ezer magyar befogadása).²¹ S végül a külső kényszerek mellett ott állt a belső igény is: a tudatosan gerjesztett közhangulat, a sajtókampány²² az „új magyar honfoglalás” jelszavával, vagy épp a parasztpárti Kovács Imre „egy batyuval jöttek, egy batyuval menjenek” nyilatkozatával.²³

¹⁷ 600/1945. M. E. sz. rendelet. *Magyar Közlöny*, 1945/10. sz., március 18. – A rendeletet nem egy magyar szakmunka – olykor még a rendszerváltást közvetlenül megelőző időszakban is – a „németiség iránti differenciált megítélés példájaként” idézi, mondván, „a földbirtokrendelet a hazaáruló, a fasiszta németeket ítélte el, s nem a németeket általában. A földreformrendelet nem a magyarországi németek ellen irányult, s nem az volt a célja, hogy ezzel végleg megoldódjék Magyarországon a német nemzetiségi kérdés [...]” Vö. FEHÉR István: *A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950*. Budapest, Akadémiai, 1988. 21. – A földreform végrehajtása révén előállt konfliktusok kapcsán ld. MARCHUT Réka: *Töréspontok. A Budapest környéki németiség második világháborút követő felelősségre vonása és annak előzményei (1920–1948)*. Budapest–Budaörs, MTA TK–MTT–Budaörsi Passió Egyesület, 2014. 148–167.

¹⁸ BODOR György: Székely honfoglalás 1945-ben. *Forrás*, 1975/3. 70–83. és 1975/4. 59–68. – FÜZES Miklós: Völgységi forgószél. Népeségviszonyok változásai a régióban. In: SZITA László (szerk.): *A Völgység két évszázada. Előadások és tanulmányok az 1990. október 20–21-i bonyhádi történeti konferencián*. Bonyhád, MTA PAB–Völgység Múzeum, 1991. 33–45. – SEEWANN, Gerhard: *Geschichte der Deutschen in Ungarn. Bd. I–II*. Marburg, Herder-Institut, 2012. II. 346.

¹⁹ GULYÁS László: *Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság*. Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2008.

²⁰ A nagyhatalmak potsdami konferenciája csak a németek egyoldalú kitelepítéséhez járult hozzá, a magyarokét azonban elutasította, s az ügyet kétoldalú tárgyalásokra utalta.

²¹ VADKERTY Katalin: *A belső telepítések és a lakosságcseré*. Pozsony, Kalligram, 1999. – TÓTH Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcseré összefüggései*. Kecskemét, BKML, 1993.

²² ZIELBAUER György: *A magyarországi németek elhurcolása és elűzése. Válogatott szemelvények a korabeli magyar sajtóból 1944–1948*. Budapest, Országos Német Önkormányzat, 1996.

²³ Kovács Imre a Szabad Szó 1945. április 10-i számában a következőképp fogalmazott: „Magyarország végre elérkezett oda, hogy tisztázza viszonyát Németországgal és a svábsággal. A svábság egy batyuval jött ide, egy batyuval is menjen. A svábok önmagukat szakították ki az ország tes-

Az ún. „németkérdés” kapcsán 1945 tavaszán pártközi értekezleteken egyeztettek.²⁴ Egyetértés volt abban, hogy a fönti kényszerek folytán valamilyen mértékű kitelepítés szükséges, ám a kitelepítést a kollektív felelősség alapján lebonyolítani nem szabad. Nem szabad, mert Csehszlovákia is ugyanezt az elvet kívánja alkalmazni, ami ellen ily módon nem tiltakozhatnánk. Teljes körű kitelepítés helyett csak a „fasiszta németeket” kell elüldözni. Ennek levezénylésére és az ún. „nemzethűségi igazoló eljárások” lefolytatására (vagyis a világháború alatti magatartás egyénenkénti elbírálására) hozták létre 1945 májusában a Népgondozó Hivatalt.²⁵ Ezt követően a kormány két jegyzékben (1945. május 26. és július 5.) a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz (SZEB) fordult, melyekben a kitelepítés engedélyezését kérelmezte. (De totális helyett még mindig csak részlegest.)

A kitelepítési rendeletet – melyet, mintegy első fázisaként a magyarországi németek kollektív büntetésének, megelőzte még a szovjet hadsereg általi kényszermunkára hurcolás, Füzes Miklós szavaival a „modern rabszolgaság”²⁶ – végül 1945. december 22-én hozta meg a kormány.²⁷ Ennek a hazai németiség egészét érintő következményeiről, lefolyásáról, tehát a kérdés „nagybani” kontextusáról nem e tanulmány hivatott összefoglalót adni.²⁸ A szűkebb szegmens, vagyis a Veszprém megyei események megrajzolását célzó szisztematikus kutatás is csak most – e munka készítői egyikének kutatótanári projektje kapcsán – vette kezdetét. Ennek egyik állomásként készül a megye területén 1945–1948 között megjelent hírlapok teljességre

téből, minden tettükkel azt bizonyították, hogy együtt éreznek a hitleri Németországgal. Most osztozzanak Németország sorsában!”

²⁴ TÓTH Ágnes: A kollektív bűnösség elve és a német kisebbség. *Kisebbségkutatás*, 2002/3. 701–710.

²⁵ Hogy ki tekintendő fasiszta németnek, arról az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. július 1-jén kiadott, a Népgondozó Hivatal hatáskörének kiterjesztéséről és a hazai németek múltbeli politikai magatartásának felülvizsgálatáról intézkedő 3820/1945. M. E. sz. rendelet nyújtott eligazítást. Vö. ZINNER Tibor: *A magyarországi németek kitelepítése*. Budapest, Magyar Hivatalos Közlönykiadó, 2004. 48–50.

²⁶ FÜZES Miklós: *Modern rabszolgaság. Magyar állampolgárok a Szovjetunió munkatáborában 1945–1949*. Budapest, Formatív, 1990.

²⁷ 12.330/1945. M. E. sz. rendelet. *Magyar Közlöny*, 1945/211. sz., december 29.

²⁸ A témában – amint ezt a hazai németiségnek szentelt legutóbbi tanácskozáson (A magyarországi németek elmúlt 100 éve. Helyi közösségek és nemzetiségpolitika. Az MTA TK Kisebbségkutató Intézet és a PTE BTK Német Történelem és Kultúra Délkelet-Közép-Európában Alapítványi Tanácsék közös konferenciája. Budapest, MTA HTK, 2018. október 16.) Tóth Ágnes sokadszor is nyomatékositotta – a makroszint feldolgozásáról a mikroszint irányába volna szükséges elmozdulni. Ld. még TÓTH Ágnes: Mi hija még? A magyarországi németek kitelepítése a hazai történetírásban: tematikai fehérfoltok, módszertani hiányok. In: GRÓSZ András (szerk.): *Jogfosztások Budaörsön 1944–1948*. Budaörs, Bleyer Jakab Helytörténeti Gyűjtemény, 2010. 17–30.

törekvő áttekintése alapján²⁹ az a sajtószemelvény, mely – dokumentumkötetként megjelentetve és a már idézett országos léptékű sajtógyűjtemény³⁰ Veszprém megyei paraleljeként – önálló forráscsoportot képezhet a kitelepítés, illetve a svábkérdés helyi véleményformáló körök általi megítélése és propagandisztikus tálalása tekintetében. Korlátozott terjedelmi lehetőségeink okán a kitelepítés megyei vonatkozásainak a teljes intervallumra kiterjedő sajtóképe helyett itt csupán az első transzport megindulásáig tartó, voltaképp tehát a közhangulat előkészítésének és az együttérzés helyett a részvétlenség kialakításának fázisát kívánjuk illusztrálni.

A világháború befejeződésével – Magyarország szempontjából az öt megszállás alatt tartó hatalom pusztta cseréjével – kezdetét vette az új viszonyokhoz való alkalmazkodás, a konszolidáció előkészítése, s ennek részeként a felelősök felkutatása. A hazai németiség hamar a bűnbak szerepkörébe kényszerült, s erről Veszprém megyében lakó része már a nyár legelején értesült az új éra elsőként létrejött megyei lapjából, a – kezdetben a Függetlenségi Frontban tömörült pártok közös orgánuma-ként jelentkező – *Veszprémi Népiújság*ból.³¹ A lap június 9-én arról számolt be, hogy „[...] a belügyminiszter rendeletet intézett a hatóságokhoz, hogy sürgősen állítsák össze a területükön levő német állampolgárok névjegyzékét és gondoskodjanak azok internálásáról. A vármegye területén az összeírást már megkezdtek és az őrizetbevételekre rövidesen sor kerül.” Ám hogy nem csupán a külső, hanem a belső német ellenséggel való leszámolás sem késlekedhet, az iránt kétséget sem hagy a cikk: „Ezzel az intézkedéssel csak részben nyer elégtételt a vérig sértett magyar nemzet. Hátra van még és elkerülhetetlen a hazai svábsággal szemben való intézkedés, ama németnyelvű magyar állampolgárok ellen, akik az elmúlt bűnös korszakban oly sokat vétkeztek Magyarország ellen és hozzájárultak a nemzet katasztrófájához. Velük szemben is érvényesülni fog a magyar demokrácia megtorló ereje.”³²

²⁹ A Veszprém megyei sajtó vonatkozásában kitűnő bibliográfia áll rendelkezésünkre: NAGY László: *A Veszprém megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája 1820–1956*. Veszprém, Veszprém Megyei Könyvtár, 1957.

³⁰ ZIELBAUER, 1996.

³¹ A lap első száma 1945. május 12-én jött ki, fejlécén a „Demokratikus politikai hetilap” megjelölést találjuk, s egy négytagú – többpárti – szerkesztőbizottság irányítja. Hamarosan azonban – mint-hogy már az év decemberében a szociáldemokraták, 1946 tavaszán pedig a kisgazdák is saját orgánumokkal jelentkeznek, a polgári demokraták pedig kiszorulnak – a kommunisták és a parasztpártiak szövetségévé alakul a lap, amely majd (1948-ig kitekintve) Illés László, azután Vég László, végül Csaba Imre irányítása alatt egyre agresszívabb hangnemet üt meg. 1946 októberétől nyíltan „A Magyar Kommunista Párt hetilapja” alcím kerül rá.

³² Internálják a Magyarországon élő német állampolgárokat. *Veszprémi Népiújság*, 1945. június 9. 1. – A megtorló (1945 júniusától pedig immár preventív) internálások kapcsán ld. TÓTH Ágnes: A németek internálása a Dunántúlon, 1945–1946. In: *Megtorlások évszázada. Politikai terror és*

E burkolatlanul kinyilvánított fenyegetést a földosztással kapcsolatos országos és helyi események – a sváb kézen lévő földek konkrét megnevezése révén is – egyértelműsítették. A lap egy 1945. júniusi cikke szerint „a földosztás véglegesítésének előfeltétele, hogy a megyei Földbirtokrendező Tanács szervezete megalakuljon”. Miután tájékoztatást kapunk a vonatkozó rendeleteknek megfelelően felállított megyei szerv személyi összetételéről, az is kiderül, hogy „a vármegyei földhivatal az elmúlt vasárnap közös megbeszélésre hívta össze Veszprémbe a megye területén működő földigénylő bizottságokat”, melyen a „földművelésügyi” „miniszteri kiküldött ismertette a 600-1945. M.E. számú rendelet III. számú végrehajtási utasítását, a volksbundistákra, nyilasokra és más néppellenes bűnösökre vonatkozólag [...]”³³

A Veszprém megyei sajtóban 1945 őszén vette kezdetét – ekkorra túl vagyunk már a kormány által a SZEB-nek továbbított, s a kitelepítés engedélyezését kérő két jegyzéken, valamint a nagyhatalmak potsdami értekezletének a német népet kollektíve bűnössé nyilvánító határozatán – a nyílt uszítás a sváb lakossággal és az őt nem a kiérdemelt elmarasztalásban, hanem akár még védelemben is részesítő elemekkel szemben. Az akció–reakció mechanizmus egész láncolatát indította be az a rövidke – nyilvánvaló szándékokat szolgáló – cikk, mely a *Népújság*ban október elején látott napvilágot. Címzettje, „Dr. Fenyvesi képviselő úr!”³⁴ (amiből azt is rögtön leszűrhetjük, hogy az ekkorra már alapvetően kommunista érdekeket képviselő lap a svábkérdést belehelyezi az év novemberében esedékes parlamenti választások pártpolitikai kontextusába), aki állítólag minősíthetetlen hangnemben nyilvánította ki svábarát, és ami ezzel egyenértékű, magyarellenes beállítottságát. „A képviselő úr, aki Veszprém vármegyét képviseli az ideiglenes Nemzetgyűlésben, nem régen az egyik zirci járásbeli sváb községben »csavargó magyarokról« beszélt, akik most el akarják venni »a becsületes svábok« földjeit.”³⁵

Túl azon, hogy – számos ésszerű okból – valószínűtlennek tartjuk és pusztán a kommunista propaganda egyik fogásának tekintjük azt a feltételezést, hogy egy politikus az akkori helyzetben ennyire „elefánt a porcelánboltban” magatartást tanúsított

erőszak a huszadik századi Magyarországon. Szerk. SZEDERJESI Cecília. Salgótarján–Budapest, NMLT–1956-os Intézet, 2008. 37–52.

³³ Megalakult a vármegyei Földbirtokrendező Tanács. *Veszprémi Népújság*, 1945. június 23. 1.

³⁴ Valójában Fenyvessy László (1893–1963) a kisgazdapárti képviselő neve. Vö. VIDA István (szerk.): *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés almanachja 1944–1945*. Budapest, Magyar Országgyűlés, 1994. 134.

³⁵ Dr. Fenyvesi képviselő úr! *Veszprémi Népújság*, 1945. október 6. 4. A cikk a továbbiakban szembeáll e galád kijelentéssel: „Megmondhatjuk neki és pedig bátran az egész magyar nép nevében, hogy mi a magyar nép vezérének, Rákosi Mátyásnak szavaival azonosítjuk magunkat: »Magyar talajból sarjadzó, magyar népi demokráciát akarunk!« Ezért fogunk küzdeni és ezért fogunk az Ő zászlaja alá sorakozni.”

volna, azt konstatálhatjuk, hogy a híradás – valós volt, vagy nem – hatalmas hullámokat vetett, és a válasz-cikkekből a kiömlő gyűlölet oly megnyilvánulásai kerültek felszínre, amik az eddig csöndes passzivitásba húzódó megyei sváb lakosságot rémüléssel tölthették el. A *Népújság* parasztpárti cikkírója³⁶ már a következő heti számban indulatos sorokban reagált: „Hallom a zirci járásban terjengő szóbeszédből s olvasom a Veszprémi Népújságban, hogy a Kisgazdapárt egyik képviselője ilyenformán tiltakozott egy bakonyi sváb faluban mondott beszédében: »Hogy jönnek ahhoz a csavargó magyarok, hogy dolgos svábok helyére telepítsék őket?« [...] Megkérdem a fajtájuk és nemzetük becsületét féltő magyaroktól: van-e valaki, akinek nem szökik arcába a vér ilyen nyilvánvaló szándékos nemzeti sértés hallatán? Van-e látó és gondolkodó magyar, aki e mondat mögött megbúvó irtózatoss történelmi és nemzeti verem veszélyeit nem látja?»³⁷

A szerző a következőkben a helyes irányba fordítja az esetleg naiv vagy túlzottan engedékeny olvasó látásmódját, felvonultatva a szokásos németellenes toposzok jó részét, s mintegy megelőlegezve az új éraban aktuálisan kialakításra kerülő friss történetfelfogást, benne az elmaradhatatlan önváddal, bűnös/csatlós-nép elemmel, kuruckodással. „Ennek a gyalázatos mondatnak sok arcpirító másával butították és vezették tragédiába nemzetünket és népünket. Ilyen mondatok sima elejtésével írták azt valaha, hogy »a lázadásra és forradalomra hajlamos magyar vért a némettel kell szelídíteni örökös ura és királya hűségére.« Meg is szelídítették úgy, hogy már Szélasit is szelíden fogadta ez a nép. [...] Ilyen mondatok mézesmadzagjával vezették bele népünket két irtózatoss világháborúba s most mindennek végén, minden nemzeti szerencsétlenség napnál világosabb tanulságainál újra kezdődik az évezredes népbu-títás és a valódi magyarság öntudatának kiadása. A jelekből tisztán látható: itt kezdik szép csendben kialakítani a régi világot. A régi uralkodó világot, amelyiket felesen [értsd: bőven] terhel minden magyar baj oka. Itt újra kezdik hangoztatni a szemérmetlen régi szólamokat, oltják már a kisebbségérzési érzést belé népünkbe s ismét magasztalják a németiséget. Még fel sem építették felrobbantott hídjainkat s már újra halljuk a Habsburg-szólamokat.»³⁸

E veszélyt el kell kerülni, s ehhez meg kell nevezni a bajok igazi okát, a nemzet testébe bejutott mérget: „Hát ha kíváncsi valaki arra, hogy kik ebben az országban a csavargók, majd megmondjuk. Csavargók az idegen jött-mentek, akik nemzetközi szerencselovagokként lézengtek³⁹ ide [...]. Csavargók a kétszáz éve betelepült sváb

³⁶ Páldy Róbert, a Nemzeti Parasztpárt megyei titkára, később a Veszprém Megyei Könyvtár igazgatója.

³⁷ Ki a csavargó? *Veszprémi Népújság*, 1945. október 13. 2.

³⁸ Uo.

³⁹ Szembeötlő utalás ez Gertrudis királyné öccsére, a lézengő Ritterre, a Bánk bánból.

földönfutók, akik éhezés elől jöttek hazájukból s egy idegen és kizsákmányoló érdek minden jóval ellátta őket a magyar nép rovására, az őslakók rovására. Megkaptak földet, házat, jogot, még macskát is a lakásba, s a színmagyar rétegek uradalmi cselédek, kihasznált páriák maradtak mellettük saját hazájukban. Ezek a csavargók a magyar földön, nem pedig azok, akik itt emberfeletti küzdelemben, ezeréves kisebbségi sorban teremtettek magyar művelődést, szépséget, kenyeret, országot.”⁴⁰

A sváb tematikát az idézett lapszám nem zárta még le a főnti uszító cikkel, egy kisebb szúrászt elhelyezett még a megye németajkú lakossága felé. A megyeszékhely mindennapi gondjait feltáró száguldó riporter ugyanis a tejesosztály előtt kanyargó sorok kapcsán is rögvést megtalálta a felelőst. A helyszíni tudósítás megállapítja, hogy „a falusi gazdák beszolgáltatási kötelezettségüknek még részben sem tesznek eleget”. Egyértelművé vált, „[...]” hogy a módosabb gazdák füttyölnek a demokrácia halkszavú kéréseire, hogy a szegény csecsemőkről és betegekről gondoskodjanak. Ezek a gazdák csak az erélyes »Jurcsek-terveknek«⁴¹ tudtak engedelmessé válni. Fel-tűnő azonban az, hogy a sváb-lakta községek egyáltalán semmit sem akarnak beszál-lítani. Így áll elő az a helyzet, hogy [...] a szerencsétlen veszprémi asszonyok [...] hiábavaló ácsorgás után egy szikra tej nélkül viszik haza a szipogó, éhező csecse-mőket.”⁴²

Decemberben a *Népújság* ismét elővette a svábok eltávolításának kérdését. Az ál-név használata ellenére⁴³ megint Páldy parasztpárti megyei titkár gondolatai kapnak teret. „Olvasom a Szabad Szóban, hogy az első szövetkezeti telepes mintafalut Veszprém megyében Dégen⁴⁴ építik fel, a nyilas Festetich [sic!] gróf volt birtokán [...]. Örömmel üdvözljük ezt a megyénkben induló szervezett telepítést, mert van itt jóvátennivaló ezen a téren elég. Ha visszagondolunk a múltba, eszünkbe juthat: volt bizony telepítés ennek a vármegyének [a] területén szervezett is, céltudatos is, eredményes is, csak éppen a magyarságnak nem volt haszna benne: akkor adták idegenek kezére [a] Dunántúl egy részét.” A 18. század germanizáló törekvése sikerrel járt, „[...]” meg kell nézni Veszprém megye ötven-hatvan sváb falujának képét: mind rendezett, telepes falvak. A Németországból [az] éhezés elől ide kódorgó svábok jó föl-

⁴⁰ Uo. A cikk záró gondolata („Magyar nép, magyar parasztság, jól vigyázz, kire adod szavazatod”) ismét csak pártpolitikai színezetet kap, a „kompromittálódott” kisgazdapárttól kíván óva inteni a közelgő választásokon.

⁴¹ A mezőgazdasági termények beszolgáltatási rendszere a II. világháború idején, melynek kidolgozója Jurcsek Béla, 1942–44 között közellátási államtitkár, majd a német megszállás utáni kormányokban (a nyilasban is) közellátásügyi miniszter.

⁴² Harc a napi fél liter tejért. *Veszprémi Népújság*, 1945. október 13. 4.

⁴³ Az Imecs Balázs szerzői név Páldyhoz köthető (édesanyja vezetéknéve után).

⁴⁴ Az enyingi járás ekkor még Veszprém megyéhez tartozott.

deket, tervszerűen épített falvakat [...] kaptak⁴⁵ a magyarok földjén, míg a mi fajtánk lehetett cseléd, vagy lehetett földönfutó. Mondom, volt itt telepítés az idegenek, az ellenségeink javára s meg is lehet nézni [ennek] következtében [a] Dunántúl néprajzi térképét: sűrű a germán foltoktól, hogy Hitlerék dicsősége idején már rajzolgatták is a német határt előbb a Balatonig, később a Dunáig. Magyar íróknak, Illyés Gyuláéknak, Kovács Imrééknak kellett megkiáltani a veszélyt, hogy »Dunántúl Erdély sorsán!« Bizony, úgy is jártunk volna s a német győzelem esetén a magyarság Erdély elvesztése, Dunántúl lekapcsolása után beszorult volna a Tisza völgyébe.» A szerző a következőkben már-már anakronisztikus módon a két világháború közti időszak népiségi retorikáját hozza vissza, amikor bizonygatni kezdi (amúgy tévesen) állítását, miszerint az „egész Dunántúl ősi, honfoglalás kori magyar település. A terjeszkedő germánság csak kétszáz éve tolakodott be ide. Minden szenvedésünk mellett is a sors azt a történelmi lehetőséget adta meg nekünk napjainkban, hogy *még ez egyszer magyarrá tehetjük Dunántúlt.*” [Kiemelés az eredetiben.]⁴⁶

A cikk, melynek címe is erős áthallást mutat az Illyés közismert cikke⁴⁷ nyomán a '30-as években kibontakozó hisztérikus viták némely silány pamfletjére,⁴⁸ egy újabb közismert toposzt is bevet, vagyis a tervezett kitelepítésért viselendő felelősség áthárítását, amennyiben a döntést végeredményben a szövetséges nagyhatalmak hozták meg, magyar részről inkább csak az a feladat – ezt viszont következetesen napiranden kell tartani –, hogy az maradéktalanul végre legyen hajtva. „A Szövetséges Ellenőrző Bizottság berlini ülésén nemrég határozta meg a magyarországi németek kitelepítési helyét. A világ győztes hatalmai tehát komolyan veszik a magyarországi svábság kitelepítését. Azt kell azonban tapasztalnunk, hogy ezt a kitelepítést, más szóval [a] Dunántúl magyarrá tétele mi magunk nem vesszük komolyan. Nem látunk elég erélyt s elég célratörést, elég gyorsaságot ebben a nemzetünk történelmi sorsát mélyen érintő kérdésben.”⁴⁹ Végül a parasztpárti cikkíró, ha nem is ez lehetett a szándéka, számot ad a saját pártját a sváb ügyben vezérlő motivációról, akaratlanul is nyilvánvalóvá téve, hogy ők semmilyen társadalmi bázist nem veszítenek a sváb

⁴⁵ Épp e vád ellen, a nincstelenül érkező és az itt készen kapott javakba beleülő telepesek toposza ellen született a két világháború között megannyi „néptudományi” értekezés hazai német oldalról. A „Német telepesek kapták a legjobb földeket?” és a „Jött-ment koldusok voltak a német telepesek?” tematika visszautasításából különösen Weidlein János vette ki részét. Mindezt jól dokumentálja az általa már a kitelepítéseket követően összeállított (magyarul csak halála után kiadott) dokumentumkötet: WEIDLEIN, Johann: *A magyarországi németység küzdelme fennmaradásáért. Dokumentáció: 1930–1950.* H.n., Suevia Pannonica, 1996., különösen 273–276.

⁴⁶ Magyar lesz-e a Dunántúl? *Veszprémi Népiújság*, 1945. december 16. 4.

⁴⁷ ILLYÉS Gyula: Pusztulás (Utirajz). *Nyugat*, 1933/17–18. 189–205.

⁴⁸ DÉNES István: *Mentsük meg a Dunántúlt!* Budapest, Fráter, 1936.

⁴⁹ Magyar lesz-e a Dunántúl? *Veszprémi Népiújság*, 1945. december 16. 4.

falvak népével, nincs tehát mit óvatoskodniuk: „A svábság kitelepítését idehaza a Nemzeti Parasztpárt kezdeményezte. Végig kitartott álláspontja mellett, akkor is, mikor egymás után szűntek meg a sváb községekben kialakult szervezetei. Ilyen fontos történelmi kérdést nem lehet választási agitáció szintjére süllyeszteni. A magyarság életében a dunántúli svábság kitelepítésének kérdése, *Dunántúl magyarrá tétele közvetlen a földreform után következő legfontosabb feladat.*” [Kiemelés az eredetiben.]⁵⁰

Időközben – 1945. december végén – a szociáldemokraták is saját megyei orgánomot indítottak. Fontosnak érezték, hogy már legelső lapszámukban beszálljanak a svábellenes hangulat szításába, mégpedig egy fölöttébb gunyoros hangnemű írással. „Ő, azok a szegény volksbundisták! Hát miért kell azokat zaklatni? A helyett, hogy hagynák őket békésen dolgozni!« Így sóhajtoznak ájtatos szemforgatással városunk reakciói, miközben arra gondolnak, hogy a Stefi sógor, meg a Hans koma talán nem kerülnek bele a csávába, – lám-lám, az idő szépecskén telik-múlik és abból a fránya kitelepítésből még mindig nincs semmi. Remélhetőleg nem is lesz. – Így morfondíroznak a volksbundisták védői – akik sajnos szép számmal vannak – és nem gondolnak arra, hogy a fenti szegény zaklatott hazánkfiainak ősei, amikor Németországból szinte egy batyuval a hátukon magyar földre érkeztek, mi mindent kaptak itt.” A juttatott javaknak – a laptársban megjelent korábbi cikkhez képest még fel is srófolt – felsorolását követően nem is leplezett felháborodással vonja meg azt a konklúziót, hogy voltaképp „[...] a sváb telepesek szinte ingyen jutottak hozzá szép vagyonukhoz, gazdag földjeikhez. Ez volt Magyarország nemzeti ajándéka az ő számukra! S mi volt az ő köszönetük érte? – A Volksbund! A Volksbund, amely el akarta szakítani a szép és gazdag Dunántúlt Magyarországtól. A Volksbund, amely szét akarta osztani a magyarok és a magyarsághoz hű svábok birtokait saját tagjai és a Németországból érkező »új földesurak« között. A Volksbund, amely ki akart bennünket magyarokat szórni az ősi Pannóniából!”⁵¹

A hálátlan vendég további sorsát illető közös gondolkodást a cikket záró vitriolos mondatok tán még a kiutasítás nyílt követelésénél is jobban a kívánt cél irányába fordították: „Valóban: ártatlanok azok a szegény volksbundisták! Nem akartak ők semmi rosszat! Hogy megszegették az állampolgári hűséget? Hiszen megfizették az adót! Hogy azt kiáltották magasra lendített kézzel: »Ein Volk, ein Reich, ein Führer?« S hogy: »Heil Hitlerrel« köszöntek? Ez csak nem bűn? Hogy közben az ő istenített Hitlerük és azok németbarát csatlósai vérbe, gyászba és romba döntötték az országot? Ártatlanok ők, mint a ma született bárány! [...] Nem, nem szabad őket

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Azok a szegény volksbundisták! *Veszprémi Népszava*, 1945. december 30. 2–3.

bántani! Maradjanak csak itt továbbra is, dolgozzanak földjeiken és az ország romlásán, neveljék gyermekeiket ezután is jó germán szellemben, lepjék el a jövőben is a tisztviselői, ügyvédi, orvosi, mérnöki stb. állásokat, hogy sikerrel vezethessék ezt a nemzetet immár az ő fiaik új, végzetes katasztrófák felé.”⁵²

A végül 1945. december 29-én megjelent kitelepítési rendeletről a *Népújság* már az újesztendőben, január 6-án számol be. A körülmények ismeretében aligha okoz meglepetést, hogy pontatlanul. A kitelepítésről a felelősséget természetesen másokra hárítja, de még csak nem is a magyarországi megszálló erőkre (SZEB), hanem a németországi megszálló hatalom szervére (NSZET), mindezt úgy, hogy valójában az nem is a hazai németek kitoloncolását határozta el, hanem csupán befogadó képességének határaitól, a Magyarországról kivihető németek maximális számáról tájékoztatta a SZEB-et. A lap hasábjain mindez nem így hangzik: „A Szövetséges Ellenőrző Tanács 1945. november 20-án határozatot hozott a magyarországi svábok kitelepítéséről. Ennek értelmében a Hivatalos Lap kormányrendeletet közöl. A rendelet szerint kitelepítenek minden olyan magyar állampolgárt, aki német nemzetiségűnek vallotta magát, vagy aki magyarosított nevét visszanevetesítette, továbbá azt, aki valamely német fegyveres alakulatnak tagja volt.” A döntésnek esetleg ellenszegülőket a lap figyelmezteti: „A német lakosság áttelepítés[é]ről szóló rendelkezések megszegésével kapcsolatos bűncselekményeket szigorúan fogják megtorolni.”⁵³

A kérdés jogilag immár rendeződni látszott, a kitelepítés megszervezését és a gyakorlati teendők gyors lebonyolítását mindazonáltal meg kellett még olajozni néhány, az eltávolítás szükségességét még a kételkedők számára is egyértelműen bizonyító híradással. S ezt a hangulatot nem csupán az országos kitelepítés nyitányáig, vagyis a budaörsi svábok első transzportjáig (1946. január 19.), de legalább annyira az első Veszprém megyei vonatszerelvény – áprilisi – kigördüléséig fenn is kellett tartani. E hangulatkeltő cikkek sorába nemcsak a megyeszékhely ekkorra már kommunista szócsővé vált lapja, a *Veszprémi Népújság* és a szociáldemokrata orgánus, a *Veszprémi Népszava* (átmeneti ideig *Veszprémi Hírek* cím alatt), hanem 1946 márciusától immár a meginduló megyei kispap, a *Veszprémi Kis Újság* is beszállt.

A *Népújság* már január 6-án – a várpalotai orosz parancsnokságnak címzett – panaszlevelet közöl, az írást „nagyszékelyi telepések”-nek tulajdonítva (hitelessége, különösen a tartalmát látva, igen valószínűtlen): „»Életveszélyes itt a helyzet« írják. Sváb, volksbund itt mindenki. A falakra ezeket írják: »Fasiszták ébredjétek«. »Halál a kommunistákra« stb. A gyönki politikai osztály ke[s]ztyűs kézzel bánik velük, reggel összeszedik őket, de este már mind otthon vannak. A rendőrség megbízhatatlan,

⁵² Uo.

⁵³ Kormányrendelet a svábok kitelepítéséről. *Veszprémi Népújság*, 1946. január 6. 4.

az egész község vezetősége a svábok és volksbundisták közül való.”⁵⁴ Ugyanez a lap egy héttel később – egy olvasói levélre hivatkozva – arról számol be, hogy „Márkó a svábok eldorádója maradt továbbra is. Mintha mi sem történt volna a múlt év áprilisában, még most is az SS-brigantik az urak itt, s ha jön az este, egyenruhában, fegyveresen járnak az utcát. Persze a kijelentések nem lehetnek mások, mint: Ha kitelepítik őket, lakásukba »egy piszkos magyar család« sem teszi be a lábát, mert előbb felrobbantják. [...] Így igyekeznek beilleszkedni a demokráciába? A rendőrség és a közigazgatás figyelmébe ajánljuk a »hazafias« svábokat.”⁵⁵

Okkal gyaníthatjuk, hogy a földhöz juttatással kapcsolatos – időközben megindult – országos (tehát belső) telepítő mozgalom Veszprém megyében elhelyezett újtelepes gazdái lehettek e panaszlevelek megfogalmazói (már ha nem a szerkesztőségek túlbuzgó tettekeszsége állt mögöttük). A régi (még nem elvitt) és az új (rájuk telepített) gazdáknak a kényszerű együttélésből fakadó törvényszerű konfliktusai természetesen nem egyszer vezettek az érintett falvakon belüli komoly viszályokhoz. Némelyiket ezek közül a sajtó is gyorsan világgá röpítette. A megyei szocdem pártlap tavasszal tudósított egy ilyenről *Svábzendülés Nagytevelen* címmel: „Az 1941-es népszámlálás alkalmával Nagytevel sváb lakossága túlnyomó részben a fasiszta Németországhoz tartozónak vallotta magát. A háború alatt bőven adtak katonákat az SS-nek, virágzott a községben a Volksbund szervezet és »Heil Hitler«-rel köszöntöttek egymást az utcákon. Átnevelhetetlenségükről az utolsó évben számtalanszor tanúbizonyságot tettek. Most, amikor a magyar kormány lehetővé teszi számukra, hogy az annyira áhított német földön élhessenek, érthetetlenül ragaszkodni kezdenek a magyar földhöz.” Az az eufemizmus, amivel nyers elüldözésüket a lap visszaadja, fölöttébb bántó. Ám ahogyan a javaikból kiforgatott öslakosoknak olykor a tettelességig fajuló ellenállását a lap interpretálja, az már a pusztá részvétlenségen jócskán túlmutató ellenszenvről árulkodik: „Céljaik elérésében most is az SS nevelés irányítja őket; a fékevesztett erőszak, a brutalitás alkotják eszközeiket. [...] A sváb lakosság ismét bebizonyította, hogy örök kerékkötője kíván lenni az ország rendjének és közbiztonságának; megérett arra, hogy odakerüljön, ahová tartozónak az 1941-es népszámlálás alkalmával vallotta magát: Németország területére.”⁵⁶

A kisgazdapárt lapja a többi párt orgánumához képest megkésve (1946. március 20-án) érkezett meg a megye lappiacára. Kezdetben különösen fukar volt a sváb tematikát illetően. Tartózkodni igyekezett a nyílt állásfoglalástól, ugyanakkor részvétet sem mutatott. Óvatosan kellett kezelnie a kérdést, hisz Budapesten is a „sváb-

⁵⁴ Nagyszékelyi telepesek panasza! *Veszprémi Népiújság*, 1946. január 6. 3.

⁵⁵ Márkói csendélet. SS-ek garázdálkodnak és hetvenkednek. *Veszprémi Népiújság*, 1946. január 13. 3.

⁵⁶ Svábzendülés Nagytevelen. *Veszprémi Hírlap*, 1946. április 20. 3.

mentő akciók” bélyegét nyomták rá, és megyei szinten is érték már – mint láttuk – vádak nem eléggé svábellenes magatartása miatt. Másrészt az is igaz, hogy a hazai nemzetiségi kérdéshez képest más, országos pártpolitikai kérdések vonták el a figyelmét: a helyi lap állandó témáit inkább a B-listázás visszasságai képezték, továbbá a Baloldali Blokk vádjai elleni védekezés, és hogy miért késlelteti a kormány a helyi választások kiírását. Olykor szóba került a felvidéki magyarság meghurcolása, a készülő lakosságcsere (egyelőre az ügy nyilvánvaló sváb párhuzama nélkül).⁵⁷ A német tematika első ízben, de a hazai németiséget konkrétan nem érintve, áprilisban jelent meg a lapban. Egy hosszas fejtegetés – egy veszprémi középiskolai tanár tollából – hazánk ezeréves történetét végigkísérve kívánta bizonyítani, hogy a „»Drang nach Osten«, a keleti hódítás útjában a szabadságszerető magyarság volt a legnagyobb akadály”, s azt is, hogy a magyarság legnagyobb veszedelmei, demográfiai pusztulásai mindig akkor következtek be, amikor német érdekeket szolgált.⁵⁸ E sok tapasztalat „egy nagy tanulság levonására kötelez bennünket: soha, semmilyen formában sem szabad többé leghalálosabb ellenségünkkel, a némettel szövetkeznünk”.⁵⁹

Állandó belpolitikai támadásoknak kitéve a könnyebb ellenállás irányába mozdult el és legalábbis a svábkérdés kapcsán a passzátszelet fújó pártokkal való konszenzusra, illetve a tudatosan gerjesztett közhangulathoz való alkalmazkodásra⁶⁰ törekedhetett a párt, amikor megyei lapjában egy a rivális pártok orgánumainak stílusával azonos hangvételű cikket közölt az immár Veszprém megyét is elérő „svábtalanításra” reagálva. „Apáink még régen sváb telepéseket hoztak az ősi földre. Akkor nem tudhatták, de ma már világos: erősen vétkeztek. [...] Őseink hibáját orvosoljuk, amikor vendégeinket visszatelepítjük oda, ahonnan jöttek, német földre. [...] Komoly nyeresége ez az elvesztett háborúnak és örömmel kell eltöltsön minden

⁵⁷ Az MNL, VeML-ben terjedelmes dokumentáció található a lakosságcsere speciális megyei vonatkozásaival kapcsolatban. MNL, VeML IV. 403.a. Veszprém vármegye alispánjának iratai. 177/1947. Csehszlovák–magyar lakosságcserevel kapcsolatos intézkedések.

⁵⁸ A cikk szerint önfeláldozóan „visszautasította Batu kán ismételt ajánlatait, hogy támadjanak együtt a Német Birodalom ellen”, majd elbukott. Mohácsnál is a németek hátát védve pusztult, majd súlylyedt Habsburg uralom alatt „lassanként a németiség cselédjévé, szolgálai védelmezőjévé.” Azok pedig „minden eszközzel népünk kipusztítására törekedtek.” Mindvégig germanizálni akartak „tervszerű magyarellenes telepítések” révén. Márpedig „a német elnyomás nélkül a magyarság éppen 5–6-szor annyi (tehát 60–70 millió lélek) lehetne, mint amennyi ma.”

⁵⁹ Megfogyva bár, de törve nem... (Nyakas János aláírással). *Veszprémi Kis Újság*, 1946. április 18. 3.

⁶⁰ Még a politikai szélsőségektől tartózkodó polgári demokraták megyei vezetője, Szigethy Ferenc is a német nevűek szerte a közéletben tapasztalható felülreprezentáltságától való irtózásának adott hangot (s ezzel együtt e nevek megmagyarosítását igényelte) a *Népújság* által minden párt helyi vezetőjéhez intézett újrakezdési körkérdésre adott válaszában: Azt kérdezi tőlem szerkesztő úr, hogyan látom a magyar jövőt? *Veszprémi Népújság*, 1946. január 1. 2.

magyart. És mégis vannak, akik megkönnyezik a távozókat. Ezek hallják meg: kár értük könnyeket hullatni, hiszen amúgy is van elég siratni valónk. Elesett fiaink, fogságban sínylődő apáink, romba dőlt otthonaink, elhurcolt javaink... elpusztult hazánk. Szenvedésünk mérhetetlen és sokban ők az okozói! Nem sajnáljuk tehát, hogy végre itt hagynak. Vendégszeretettel fogadták [őket] apáink, de mi meggyőződünk: visszaéltek a vendégjoggal és csaknem kiszorítottak saját hazánkból. Aki még ma sem látja ezt, aki még ma sincs tisztában a »svábság szerepével Magyarországon«, amikor következményének átkában sínylődünk, és megsiratja a távozókat, fogadja meg a jó tanácsot: tartson velük! Mi őket sem fogjuk megsiratni. Igaz, kevesen vagyunk: ám legyünk még kevesebben, – de mind igaz magyarok!”⁶¹

E cikkel a kisközség megyei pártlapja is „megérkezett” az általános irányvonalhoz. 1946 tavaszára az atrocitásokban közvetlenül nem érintett újságolvasók is értesülhettek a svábok elűldözésének országos nyitányáról,⁶² majd a megyei transzportok megindulásáról is,⁶³ a megyeszékhely lapjai pedig ettől kezdve egyre irritálóbb hangnemet ütöttek meg a védtelen és kiszolgáltatott németajkú lakosság eltávolításával, mentesítésével, esetleges bujkálásával, vagy visszaszökésével⁶⁴ kapcsolatos bármely információ tálalásakor. Közös nevezőre jutottak abban, hogy a svábok eltávolításával a magyarság számára egy új, „vértelen honfoglalás” lehetősége nyílik meg.⁶⁵

⁶¹ Jó tanács néhány könnyezőnek. *Veszprémi Kis Újság*, 1946. május 30. 3.

⁶² Útnak indítják az országból az első sváb csoportot. *Veszprémi Népiújság*, 1946. január 20. 4.

⁶³ Megkezdődött a svábok kitelepítése. [A megyéből, Városlődről.] *Veszprémi Népiújság*, 1946. április 21. 2.

⁶⁴ TÖTH Ágnes: Kitelepítettek – visszaszöktek – visszatértek. In: HORVÁTH J. András (szerk.): *Szívvél és tettel. Tanulmányok Á. Nagy László tiszteletére*. Budapest–Salgótarján, NMLT, 2008. 341–364. – Ld. még (szélesebb kontextusban) Uő: *Hazatértek. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete*. Budapest, Gondolat, 2008.

⁶⁵ Mai népvándorlás. Pillanatkép a telepítés eredményeiről. *Veszprémi Kis Újság*, 1946. június 26. 3.

KATALIN TAKÁCS-OROSZ – LÁSZLÓ OROSZ
“GOOD ADVICE FOR THE FEW WHO WEEP...”
THE GROUNDWORK FOR THE EXPULSIONS
OF THE SWABIANS FROM VESZPRÉM COUNTY
AS PRESENTED IN THE LOCAL MEDIA (1945–46)

In 1910, at the time of the last census in Greater Hungary, out of a total population of 230 thousand in Veszprém County, approximately 30 thousand residents claimed German as their mother tongue. By the end of 1945, however, their number had drastically fallen. In the wake of WWII, the territory of the county underwent significant changes. A section (referred to as a *járás* in Hungarian) was lost, while three new ones were added. Since the Germans did not principally live in the impacted areas, we must look for the cause of the above-referenced demographic change elsewhere: in the ethnic cleansing that occurred after the war.

In the Soviet-occupied zones of Europe after 1945, the fate of ethnic German residents everywhere, including Hungary, were determined on the basis of “collective guilt”. In some countries, the “collective guilt” of the minority Germans resulted in their complete expulsion, while in other countries (such as Hungary), it was only partial. Our work does not attempt to provide a new perspective on German expulsion in a national context, but rather by using the increasingly popular approach of researching local history. In other words, instead of analyzing the macro picture, we look at microhistory, which in this case, means the systematic depiction of the events that occurred in Veszprém County. This project was begun in 2017. Within the framework of the project, we attempted to review every issue of every newspaper published in Veszprém County between 1945 and 1948. We plan to publish the findings of our work in a volume, which will follow the precedent set by the collections that have already been published examining how the expulsions were covered by the national media. Our work, in contract, focuses on the Veszprém media exclusively.

The current study on the understanding and propagandistic presentation of the Swabian question by local opinion-forming circles – looks at an intentionally shortened time period due to length constraints: instead of considering the entire interval during which the countywide expulsions were transpiring, we focus on only the period up to the departure of the first railroad cars, on the preliminary phase when an unsympathetic portrayal of the Swabians was being imposed on the public.

On the basis of the county newspapers, a somewhat more nuanced picture unfolds compared to the voices of the national media. The assertion that the Communist Party and the Peasant Party’s incitement of hatred and advocacy of a radical solution

to the Swabian question was offset by the levelheadedness of the Social Democratic Party, Smallholders Party and Civil Democratic Party fails at the county level. The demeanor and attitude of the latter parties showed no resemblance to their national counterparts. Instead, the local parties came to a consensus agreement with the communists that the removal of the Swabians offered the possibility of a new “bloodless” conquest of the Hungarian homeland.

KATALIN OROSZ-TAKÁCS – LÁSZLÓ OROSZ
„EIN GUTER RAT FÜR WEINENDE”
DIE VORBEREITUNG DER AUSSIEDLUNG
DER SCHWABEN AUS DEM KOMITAT VESZPRÉM
IN DER LOKALEN PRESSE (1945–1946)

Während der letzten Volkszählung des historischen Ungarns 1910 gaben fast 30.000 der 230.000 Einwohner des Komitats Veszprém an, als Muttersprache Deutsch zu sprechen. Nach 1945 ging die Zahl der Ungarndeutschen drastisch zurück. Nach dem Zweiten Weltkrieg machte das Komitatsgebiet eine beachtliche Veränderung durch: Ein Kreis wurde abgetrennt, aber drei neue kamen hinzu. Da die Anwesenheit der Deutschen in den betroffenen Kreisen nicht gerade relevant war, muss man den Grund der angesprochenen demografischen Veränderung woanders suchen, nämlich in der ethnischen Säuberung nach dem Weltkrieg.

In der durch die Sowjets okkupierten Zone Europas wurde das Schicksal der deutschsprachigen Bevölkerung nach 1945 überall, so auch in Ungarn, nach dem Prinzip der „Kollektivschuld“ geregelt. Die „Kollektivstrafe“ der deutschen Minderheiten war im Fall mancher Länder die nach Vollständigkeit strebende, anderswo (wie in Ungarn) lediglich teilweise Aussiedlung. Unsere Studie will nicht den landesweiten Kontext der Aussiedlung aufgrund neuer Gesichtspunkte untersuchen, sondern sie fügt sich in die Reihe der in letzter Zeit erfreulich zunehmenden lokalhistorischen Forschungen ein. Das Projekt, das sich die Erschließung der Mikroebene statt der Makroebene, konkret die systematische Darstellung der Ereignisse im Komitat Veszprém zum Ziel setzte, begann im Jahre 2017. In diesem Rahmen erfolgte die auf Vollständigkeit abzielende Auswertung der im Komitat zwischen 1945–1948 erschienenen Zeitungen. Es ist vorgesehen, daraus einen Dokumentenband zu veröffentlichen, der eine Parallele des Komitats Veszprém zu der bereits existierenden Auswahl aus dem landesweiten Presseecho zu den Aussiedlungen sein soll.

Die vorliegende Studie legt wegen der Möglichkeiten ihres Umfangs bewusst ein Zeitlimit fest, was die Beurteilung und die propagandistische Darstellung der Schwabenfrage durch die lokalen meinungsbildenden Kreise angeht: Statt eines Pressebildes der Komitatsbezüge der Aussiedlung über das vollständige Intervall hinweg wird lediglich die Zeit bis zum Beginn des ersten Transportes behandelt, d.h. eigentlich die Phase der Vorbereitung der öffentlichen Stimmung und der Herausbildung von Mitleidlosigkeit statt Mitleids illustriert.

Auf der Basis der Komitatszeitungen entfaltet sich ein Bild, das die Töne der Landespresse einigermaßen nuanciert. Die Ansicht, wonach der Ton der Sozialdemokraten, der Kleinlandwirte und der bürgerlichen Demokraten gegenüber der grundsätzlich hetzerischen und auf radikale Lösungen drängenden Stimmungsmache der kommunistischen und der Bauernpartei in Wahrheit eine mildernde Wirkung auslöste, wird auf Komitatsebene hinfällig. Die lokalen Äußerungen der erstgenannten Parteien harmonisierten bei weitem nicht mit den Bemühungen der Landespartei zentrale, sondern kamen zu einem Konsens mit den örtlichen Kommunisten in der Hinsicht, dass sich für die Ungarn durch Entfernung der Schwaben die Möglichkeit einer neuen „unblutigen Landnahme“ eröffnete.